

Ангеліна Вадимівна Шкурко,
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9874-7684>
аспірантка кафедри педагогіки, методики та менеджменту освіти,
асистентка кафедри практичної психології,
Українська інженерно-педагогічна академія,
м. Харків, Україна
anhelinashkurko@gmail.com

КРИТЕРІЇ ТА ПОКАЗНИКИ РІВНІВ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ІЗ ПСИХОЛОГІЇ

У науковій статті проаналізовано критерії та показники визначення рівня розвитку комунікативної компетентності фахівців психологічного профілю, що розроблені вітчизняними науковцями. Проте авторка дійшла висновку про відсутність чітких загальноприйнятих критеріїв сформованості комунікативної компетентності, що пов'язано із специфікою бачення дослідниками зазначеної проблеми.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що авторкою розроблено критерії та показники визначення рівня розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології, які відповідають специфічним особливостям професійної діяльності та сприяють формуванню висококваліфікованого фахівця. Висунуто думку, що за дібраними показниками до цих критеріїв можливо дослідити реальний рівень розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології на різних етапах процесу їхньої професійної підготовки. Авторкою схарактеризовано рівні розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології.

Ключові слова: критерій, показник, рівень, комунікативна компетентність, майбутній фахівець із психології.

Вступ. Розвиток комунікативної компетентності є на сьогодні одним із головних пріоритетів професійної підготовки майбутніх фахівців із психології. Опанування необхідними компетенціями спрямовує весь процес розвитку майбутніх фахівців на формування особистісного та професійного досвіду забезпечення комунікативної взаємодії із будь-яким співрозмовником. Процес розвитку комунікативної компетентності здійснюється під час навчання у закладах вищої освіти, зокрема у процесі проходження практики.

Підготовка фахівців із психології, які володіють комунікативними технологіями, вільно спілкуються із клієнтом, здатні до виявлення емпатії, будувати процес комунікації на засадах загальнолюдських та професійних цінностей, є пріоритетом освітнього процесу вищої освіти.

Відповідно до Стандарту вищої освіти України із галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки, спеціальності 053 Психологія (2019) серед очікуваних результатів навчання зазначено, що майбутні фахівці із психології мають уміти: «обґрунтовувати власну позицію, робити самостійні висновки за результатами власних досліджень і аналізу літературних джерел»; «презентувати результати власних досліджень усно/письмово для фахівців і нефахівців»; «пропонувати власні способи вирішення психологічних задач і проблем у процесі професійної діяльності, приймати та аргументувати власні рішення щодо їх розв'язання»; «формулювати думку логічно, доступно, дискутувати, обстоювати власну позицію, модифікувати висловлювання відповідно до культуральних особливостей співрозмовника»; «взаємодіяти, вступати у комунікацію, бути зрозумілим, толерантно ставитися до осіб, що мають інші культуральні чи гендерно-вікові відмінності»; «знати, розуміти та дотримуватися етичних принципів професійної діяльності психолога» (с. 7–8). Указані компетенції підтверджують спрямованість професійної підготовки майбутніх фахівців із психології на формування здатності здійснювати комунікативну взаємодію із клієнтами задля вирішення професійних завдань.

Тому вивчення рівня сформованості комунікативної компетентності у кожного майбутнього фахівця із психології дозволить з'ясувати якісну прогресивність цього процесу у системі їхньої професійної підготовки. Для визначення наявного рівня необхідно розробити критерії для можливого діагностування та прогнозування шляхів удосконалення надалі, адже розвиток професійних компетентностей «дозволяє вирішити проблему, коли студенти можуть оволодіти теоретичними знаннями, але відчують значні труднощі в діяльності, яка потребує застосування знань для вирішення конкретних завдань чи проблемних ситуацій» (Харківська, 2020 b, с. 28).

Комунікативна компетентність фахівців різного профілю була об'єктом досліджень вітчизняних науковців. О. Вавринів, Л. Руденко, Р. Сірко та О. Стельмах (2020) висвітлили критерії комунікативної культури майбутніх фахівців із психології: «концептуальності, системності, керованості, ефективності та відтворюваності» (с. 48). Проте, на нашу думку, культура передбачає лише обізнаність та дотримання норм, правил, традицій професійного спілкування, а компетентність – здатність застосовувати різноманітні технології, методики, правильно реагувати на ситуацію, коригувати перебіг процесу спілкування тощо.

Досліджуючи значення комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології у їхньому професійному становленні, І. Пузь та О. Шевченко (2018) акцентували увагу, насамперед, на особистісних психологічних якостях фахівців: «емоційна стабільність, особистісне самовизначення та вироблення нового стилю життєдіяльності, що безперечно сприяє самоосвіті, самоорганізації, мотивації до навчання, готовності до опанування новими знаннями» (с. 152).

Уважаємо, що майбутні фахівці мають уміти усвідомлювати стан співрозмовника (бажання, потреби, думки, передбачати вчинки тощо), а також володіти комунікативними прийомами, технологіями, методиками задля успішного вирішення проблем клієнта шляхом спілкування.

Г. Кошонько та О. Лужецька (2018) переконані, що комунікативна компетентність психолога «розвиває креативність (творчість) і самостійність студентів, стимулює професійне та особистісне самовизначення, становлення нестандартно мислячого психолога професіонала, а також підвищує відповідальність за результати діяльності» (с. 105). На жаль, науковці не висвітлили чітких критеріїв щодо визначення рівня сформованості комунікативної компетентності фахівців із психології, зокрема майбутніх фахівців.

Аналіз наукової психолого-педагогічної літератури дозволив дійти висновку про відсутність чітко розроблених критеріїв визначення рівня сформованості майбутніх фахівців із психології, які б урахували специфіку професійної діяльності психологів, а також сприяли оцінці як особистісних, так і професійних комунікативних якостей.

Метою статті є розробка критеріїв та показників визначення рівня розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології.

Методами дослідження є: аналіз та систематизація критеріїв та показників щодо діагностування рівня сформованості комунікативної компетентності у майбутніх фахівців, зокрема, психологічного профілю; узагальнення незалежних характеристик визначених критеріїв та показників у вигляді чітко окреслених рівнів розвитку комунікативної компетентності.

Аналітичний огляд критеріїв та показників комунікативної компетентності майбутніх психологів, репрезентованих у сучасній науковій літературі. Визначення рівня сформованості комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології має бути цілеспрямованим процесом, який передбачає різностороннє дослідження ступеня відповідності реального стану комунікативної компетентності кожному критерію за сформованими показниками. Як зауважили Н. Брюханова та Н. Корольова (2015), «про якісну освіту сучасного фахівця можна говорити лише тоді, коли критерії якості, що пред'являються суспільством, викладачами, випускниками, роботодавцями, зведені воедино, коли збігаються інтереси всіх учасників освітнього процесу» (с. 64).

Нам імпонує думка В. Багрія (2012) щодо визначення критерія як стандарту, «на основі якого можна оцінити, порівняти реальне педагогічне явище, процес або якість за еталоном» (с. 10). Під поняттям «показник» розуміємо вужчий, конкретний прояв якості, здатності особистості відповідно до досліджуваного явища.

До основних критеріїв успішності розвитку комунікативної компетентності науковці відносять здатність «до саморозвитку, вияву ініціативи, самостійності і незалежності» (Волянчук та ін., 2019,

с. 65), володіння знаннями, засобами комунікації, «узгодження своєї поведінки з соціальними (передусім етичними) нормами, розвитку особистісних рис моральної спрямованості» (Корніяка, 2013, с. 128) тощо. Зауважимо, що значну роль у спілкуванні відіграють невербальні засоби, адже, як зазначила О. Лахтадир (2017), «декодування невербальних повідомлень становить одне з головних методичних завдань фахівця» (с. 63). Абсолютно природним є те, що людина здатна сприймати та відтворювати вербальне мовлення одночасно із невербальним, яке реалізується переважно без цілеспрямованого контролю. Адже не дарма, «у процесі спілкування людина отримує не тільки раціональну інформацію, формує способи розумової діяльності, але і за допомогою наслідування, запозичення, співпереживання та ідентифікації засвоює людські емоції, почуття, форми поведінки» (Харківська, 2020а, с. 3). Невербальні засоби (жести, міміка, інтонація тощо) є підсвідомими або непідсвідомим відтворенням мовлення. Майбутні фахівці із психології мають уміти зчитувати одночасно два види засобів спілкування, аби краще розуміти істинні почуття, ставлення до проблеми співрозмовника, клієнта чи колеги. Отже, під час формування критеріїв буде спиратися на особливості сприйняття співрозмовника через вербальні та невербальні засоби задля забезпечення якісної комунікативної взаємодії.

В. Черевко (2001) обґрунтувала критерії визначення рівнів сформованості комунікативної компетентності, серед яких «особливості професійно-комунікативного самовизначення»; «схильність до обраної професії та наявність професійно-важливих комунікативних якостей»; «володіння вербальними та невербальними засобами спілкування і професійним словником»; «наявність професійно-управлінських комунікативних задатків» с. 11–12). На жаль, науковець не врахувала когнітивний критерій. Уважаємо, що при діагностиці рівня сформованості комунікативної компетентності необхідно зважати на знання про культуру ведення діалогу, мовні норми, особливості професійного спілкування тощо.

На думку М. Заушнікової (2021), до критеріїв комунікативної компетентності необхідно віднести такі, як: «професійно-комунікативна підготовленість; схильність до обраної професії; безумовне прийняття осіб із порушеннями мовлення; володіння вербальними і невербальними засобами спілкування», а відповідними показниками є «знання з психології спілкування; позитивна професійна мотивація; загальний рівень комунікабельності; уміння слухати і переконувати; ораторські вміння; розуміння вербальної і невербальної комунікації; рівень комунікативного самоконтролю; труднощі у спілкуванні з іншими» (с. 3–4). Як бачимо, науковець акцентує увагу на засадах гуманізму, особистісно-професійної спрямованості у процесі спілкування. Водночас, на нашу думку, необхідно також зважати на інтерактивно-комунікативний критерій, відповідно до якого можна визначити здатність майбутніх фахівців із психології до рефлексії, самооцінювання та самоконтролю під час вирішення професійних завдань шляхом комунікації.

О. Лахтадир (2017) виокремлює «мотиваційний, когнітивний та інструментальний» критерії комунікативної компетентності (с. 84–85). Мотиваційний критерій, за науковцем, відображає спрямованість особистості до саморозвитку й самореалізації у процесі спілкування. За когнітивним критерієм можливо визначити рівень: самосвідомості особистості щодо розвитку власної комунікативної компетентності; обізнаності в створенні індивідуальних програм задля вирішення кожної конкретної проблеми клієнта; рефлексії процесу спілкування. Інструментальний критерій дозволить визначити «креативність у сфері ділового спілкування», «адекватність у сфері ділового спілкування» (Лахтадир, 2017, с. 85). На жаль, учена не ставить за мету визначити рівень знань майбутніх фахівців щодо норм мови, культури професійного спілкування, етики ділових взаємовідносин тощо. І. Когут (2015), виділивши критерії комунікативної компетентності майбутніх фахівців, на нашу думку, недостатньо чітко визначила їх показники. Так, у мотиваційно-ціннісному критерії висвітлені такі показники: «здатність до проектування власної професійно-педагогічної комунікативної діяльності; володіння достатнім рівнем сформованості рефлексивних комунікативних умінь; здатність до самостійно-пошукової професійно-педагогічної комунікативної діяльності» (с. 87). Проте, серед показників не було знайдено відображення оцінки «ціннісного» компонента цього критерію. Тому, на нашу думку, необхідно враховувати систему загальнолюдських та професійних цінностей, які передбачають усвідомлення фахівцями «своєї внутрішньої позиції, світогляду, визначають мотивацію його поведінки та виражаються в готовності особистості до професійної

діяльності відповідно до певних цінностей» (Харківська, 2021b, с. 57). У когнітивному критерії науковець виокремила такі показники: «здатність до вільного використання професійно-педагогічної лексики відповідно до конкретної ситуації; володіння достатнім рівнем сформованості комунікативної компетенції (мовна, мовленнєва, соціокультурна, соціолінгвістична компетенції» (Когут, 2015, с. 88). Не зрозуміло, чому лише у цьому критерії вчена звернула увагу на оцінку компетенції. Уважаємо, що такий різноплановий підхід до показників не дозволить визначити істинний рівень комунікативної компетентності майбутніх фахівців, зокрема й із психології.

Спираючись на вищезазначене, ми дійшли висновку, що при виокремленні критеріїв комунікативної компетентності науковці враховували особистісні якості фахівця, обізнаність у нормах спілкування, а також здатність практично реалізовувати технології та методики у процесі професійного спілкування.

Узагальнюючи, висвітлимо характеристики критеріїв, які були виокремлені вченими та, на нашу думку, їх доцільно врахувати у нашій авторській розробці критеріїв та показників комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології:

- 1) мовленнєва підготовка, володіння професійним мовленням, вербальними та невербальними засобами спілкування тощо;
- 2) обізнаність у специфічних методиках міжособистісної комунікації у системі «психолог» – «клієнт», а також здатність забезпечувати доброзичливу атмосферу, встановлювати психологічний контакт із співрозмовником;
- 3) наявність мотивації до розвитку власної комунікативної компетентності, до її реалізації та самовдосконалення у професійній діяльності;
- 4) усвідомлена здатність вирішувати професійні проблеми шляхом комунікативної взаємодії;
- 5) здатність до вияву творчих здібностей під час спілкування із клієнтом чи колегами, вирішення проблем та професійних завдань;
- 6) здатність до здійснення рефлексії як процесу розвитку комунікативної компетентності, так і в реальних комунікативних ситуаціях.

Крім того, критерії та показники розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології мають зважати й на специфічні особливості професії.

О. Коваленко (2019) влучно помітила, що зміст професійної підготовки фахівців із соціальної психології має відзначатися «вивченням особливостей соціальної психології старості як міждисциплінарної галузі знань, загальної характеристики розвитку людини у старості, вікових змін особистості у старості, специфіки міжособистісного спілкування людини у віці пізньої дорослості, ролі сім'ї в житті старіючої людини, місця і ролі осіб літнього та старечого віку в суспільстві, психологічних особливостей соціальної адаптації у старості, напрямів соціальної активності людей у літньому та старечому віці, специфіки соціальної та психологічної допомоги людині на етапі старості» (с. 43). Процес розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців, зокрема із психології, «характеризується діалогічністю, рівноправністю партнерів у співпраці, готовністю будувати взаємодію на основі поваги, довіри, розуміння, високим рівнем сформованості комунікативних умінь та навичок, адекватним використанням вербальних і невербальних засобів, альтруїстичною спрямованістю» (Харківська, 2020a, с. 6).

На думку О. Низовець (2011), до показників сформованості комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології необхідно віднести такі: «показник самоконтролю у взаємодії», здатність до емпатії, ситуативна тривожність», усвідомлення свого «Я», «напруженість, емоційна стабільність», «уміння утримуватись від категоріальних суджень», уміння розпочати та підтримувати розмову, «уміння слухати», поведінка (с. 9, 13–14). Зауважимо, що вчена визначила показники, які дозволяють здійснити діагностику із психологічного аспекту. Вона не врахувала педагогічні, адже для майбутніх фахівців є важливим опанування такими здатностями: педагогічна майстерність; власний професійний стиль; володіння вербальними та невербальними засобами спілкування; вільне висловлювання думки; обізнаність у педагогічних прийомах, у культурі професійного ділового спілкування тощо.

Розвиток комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології не можливий без урахування їхніх індивідуальних якостей. Тому, звернемо увагу й на індивідуальні комунікативні якості: здатність вільно спілкуватися із різними клієнтами, знаходити спільну мову із дітьми, підлітками, із особами з особливими потребами, із людьми похилого віку тощо; уміння бачити, аналізувати та результативно вирішувати більшість конфліктів; уміння оптимістично ставитися до проблем, труднощів; володіння прийомами самоконтролю; свідоме слідування принципам гуманізму, толерантності та нормам культури спілкування тощо.

Отже, під час розробки критеріїв та показників комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології будемо спиратися на такі характерні для них уміння:

1) особистісно-індивідуальні вміння – індивідуальні здібності, додержання загальнолюдських цінностей, індивідуальний підхід до вирішення проблем кожного клієнта тощо;

2) комунікативні вміння – обізнаність у діловому мовленні; володіння вербальними та невербальними засобами спілкування; уміння слухати та чути співрозмовника; правильно висловлювати свою думку тощо;

3) організаторські вміння – здатність забезпечувати доброзичливу атмосферу під час спілкування; уміння керувати процесом спілкування; володіння прийомами, методиками та технологіями впливу на людину чи групу; здатність до самомотивації у професійній діяльності задля вирішення проблем клієнтів та самовдосконалення тощо.

Крім того, важливою є гуманістична спрямованість процесу комунікації майбутнього фахівця із психології з його клієнтами, адже він має вміти привернути увагу співрозмовника, ввічливо вибудовувати довірливі стосунки, проявляти повагу до його емоцій та почуттів. Важливим професійним та особистісним умінням одночасно визначаємо емпатію, що дозволяє розуміти співрозмовника на засадах невербальних засобів вираження, тому «необхідно створювати всі можливі умови для інтелектуального розвитку особистості, адже людина з високим рівнем інтелекту легко може вибудовувати всі логічні «причинно-наслідкові ланцюги», підходити раціонально до вирішення тих чи інших як особистих, так і професійних питань, адаптуватися в соціальному середовищі, підтримувати міжособистісні зв'язки з іншими людьми тощо» (Харківська, 2021а, с. 170).

Авторське визначення критеріїв та показників рівнів сформованості комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології. Виділяємо три ключових критерії аналізу сформованості комунікативної компетентності: когнітивно-мовленнєвий, інтерактивно-комунікативний та діяльнісно-перцептивний. Проаналізуємо детальніше кожен із критеріїв та висвітлимо відповідні показники. Зазначимо, що розробляючи їх, було враховано компетенції, що були нами представлені раніше у структурі розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології, а саме: мотиваційно-ціннісна, конфліктна, регулятивна, прогностична, рефлексивна, гностична, перцептивна, технологічна та мовленнєва компетенції.

Когнітивно-мовленнєвий критерій допоможе визначити рівень розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології, а саме: гностичної компетенції: обізнаність щодо мови, норм ділового спілкування, стилів спілкування; опанування прийомами, методами та технологіями впливу на співрозмовника; обізнаність у індивідуально-психологічних та вікових особливостях; здатність оцінювати стан співрозмовника та передбачати його дії у різних ситуаціях за мовленням. Зазначений критерій дозволить оцінити рівень розвитку перцептивної компетенції майбутніх фахівців із психології: уміння та навички правильно аналізувати та свідомо сприймати емоційний та психологічний стан співрозмовника без опори на вербальні засоби спілкування.

Водночас, когнітивно-мовленнєвий критерій буде сприяти визначенню рівня розвитку технологічної та конфліктної компетенцій. Відповідно до яких можливий аналіз здатностей: застосовувати практичні комунікативні навички на практиці, добирати необхідні методики й технології; передбачати та вирішувати конфліктні ситуації.

До показників цього критерію відносимо:

1) рівень володіння загальнотеоретичними та професійними знаннями, технологіями, методиками й засобами спілкування;

2) рівень комунікативно-мовленнєвої грамотності, що передбачає знання мовленнєвих норм, правил; опанування вербальних і невербальних засобів спілкування; володіння професійною термінологією;

3) рівень знань механізмів соціальної перцепції шляхом спостереження, атрибуції, підтвердження, рефлексії, ідентифікації; застосування сучасних технологій, прийомів аналізу психологічного стану, методів впливу на клієнта.

Урахування когнітивно-мовленнєвого критерію дозволить спрямувати розвиток та удосконалення комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології на системне та цілеспрямоване засвоєння теоретичних знань щодо мови, культури ділового спілкування, механізмів соціальної перцепції, а також практичних навичок добирати та застосовувати вербальні й невербальні засоби спілкування задля вирішення професійних проблем шляхом комунікативної взаємодії з клієнтами.

Відповідно до *інтерактивно-комунікативного критерію* стає можливим визначення динаміки розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології, зокрема мотиваційно-ціннісної компетенції: умотивованість до власної професійної діяльності, комунікативної взаємодії із клієнтом чи колегами; свідоме дотримання загальнолюдських та професійних цінностей під час вирішення професійних проблем шляхом комунікації із різними типами клієнтів; прагнення до самореалізації та самовдосконалення як особистості та професіонала. Крім того, за цим критерієм, на нашу думку, можна виявити у майбутніх фахівців із психології навички професійного вирішення різних видів конфліктів, контролювати комунікативний процес, бачити труднощі та передбачати проблеми, вчасно реагувати та коригувати перебіг взаємодії, звертати увагу на варіації індивідуальних реакцій клієнтів на різні ситуації тощо.

Показниками інтерактивно-комунікативного критерію вивчення рівня розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології є:

1) рівень сформованості загальнолюдських цінностей задля здійснення комунікативної взаємодії на засадах ціннісних орієнтирів та професійної етики спілкування;

2) наявність професійного інтересу (мотивації) до реалізації та розвитку власної комунікативної компетентності, до самовдосконалення задля професійного зростання;

3) здатність до здійснення рефлексії, що виявляється у вмінні встановлювати комунікативні зв'язки із різними категоріями клієнтів, швидко адаптуватися до багатоманітних ситуацій.

Уважаємо, що інтерактивно-комунікативний критерій сприятиме визначенню індивідуальних комунікативних здібностей майбутніх фахівців із психології, розвиток яких забезпечить якісний розвиток їхньої комунікативної компетентності.

Наступний критерій – *діяльнісно-перцептивний*. Зауважимо, що сприйняття та розуміння свого співрозмовника (клієнта) – це психологічний процес, який ґрунтується на соціальній оцінці іншої людини у процесі спілкування. Тому майбутній фахівець із психології має вміти усвідомлювати власні потреби, почуття та емоції, а також сприймати оточення поза стереотипами й проявляти емпатію. Відповідно до цього критерію доцільно вивчити рівень розвитку перцептивної компетенції майбутніх фахівців із психології, що дозволить спроектувати процес їхньої професійної підготовки на формування та удосконалення умінь, навичок розуміти, правильно сприймати співрозмовника, співчувати й підтримувати.

Професійна діяльність психолога не обходить вирішення конфліктних ситуацій, тому потрібно з'ясувати рівень обізнаності майбутніх фахівців із психології щодо правил спілкування у конфліктах, здійснення самооцінювання та самокритики, виявлення емпатії, здібностей будувати стратегії вирішення конфліктних ситуацій шляхом передбачення, критичного мислення, застосування дієвих методик тощо.

Для реалізації діяльнісно-перцептивного критерію під час діагностики рівня розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології вважаємо за доцільне висвітлити такі показники:

1) рівень розвитку емпатії, як головного засобу міжособистісного сприйняття, самосприйняття під час професійного спілкування;

2) здатність виявляти, аналізувати, передбачати проблеми, планувати та вирішувати конфліктні ситуації, різні психологічні порушення;

3) рівень доцільного й ефективного застосування загальнонаукових та конкретно-наукових методів, прийомів, технологій впливу на клієнтів у процесі опанування відповідних видів практики.

Уважаємо, що включення діяльнісно-перцептивного критерію для оцінювання розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології дозволить з'ясувати чи можуть вони застосовувати набуті компетенції на практиці, під час живого спілкування із клієнтами, колегами та іншими співрозмовниками, адже лише у практичному вправленні можливо виявити реальні здібності фахівця до вирішення професійних проблем.

Розроблені критерії та показники дають змогу визначити рівень розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології відповідно до особистісних та професійних якостей. Як наслідок, стає можливим визначення рівнів розвитку комунікативної компетентності: високий, середній, низький.

Фахівці із психології із *високим рівнем розвитку комунікативної компетентності*: відповідально ставляться до професії та власної діяльності; вільно володіють мовою, професійним мовленням, чітко висловлюють свої думки, уміють зчитувати інформацію зі співрозмовника; творчо й індивідуально підходять до вирішення кожної проблеми клієнтів; обізнані в комунікативних методах, технологіях реалізації процесу комунікації; спираються на загальнолюдські та професійні цінності під час спілкування із різними типами клієнтів; уміють швидко та якісно вирішувати проблеми шляхом комунікації, зокрема конфліктних; здатні до чіткого планування власних дій, процесу комунікації, урахування всієї ризику; прагнуть до саморозвитку й самовдосконалення; здатні до саморефлексії, адекватної самооцінки; здатні до професійних експериментів, відкриті до обміну досвідом та здобуття нового.

Майбутні фахівці із *середнім рівнем розвитку комунікативної компетентності* характеризуються: достатньою теоретичною підготовкою про мову, норми ділового спілкування; достатньою грамотністю у застосуванні вербальних та невербальних засобів спілкування; зосередженістю, відповідальністю та послідовністю під час вирішення професійних проблем; здатністю переважно правильно аналізувати психоемоційний стан клієнта; намагаються максимально дотримуватися моральних норм та цінностей; здатністю встановлювати комунікативні зв'язки із клієнтами, проте не завжди враховують індивідуальний підхід до вирішення їх проблем, а намагаються дотримуватися традиційного підходу; незначними труднощами у правильності використання психотерапевтичних прийомів, методів та технологій; недостатнім проявом емпатії до співрозмовника; загальнотеоретичним орієнтуванням в конфліктах; частковістю у здійсненні саморефлексії та корекції процесу комунікації.

Майбутні фахівці із психології, які мають *низький рівень*, достатньо обізнані у комунікативних знаннях та можуть застосовувати традиційні техніки спілкування; надають перевагу однотипним проблемам, із зниженою конфліктністю; недостатньо соціально адаптовані та компетентні; не мають постійної мотивації до самоосвіти та самовдосконалення; організовують комунікативну взаємодію, проте не завжди можуть проявляти емпатію; не здатні до якісної саморефлексії.

Висновок. Розроблені й обґрунтовані критерії, показники та рівні розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології дозволять визначити стан її сформованості на різних етапах процесу професійної підготовки фахівців. Завдяки їм можливо виявити труднощі та шляхи удосконалення як особистісних, так і професійних комунікативних здібностей майбутніх фахівців із психології.

Перспективи дослідження вбачаємо у розробці моделі системи розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології, що буде враховувати й вищевизначені критерії, показники та рівні.

Література

Багрий В. Н. Критерії та рівні сформованості професійних умінь майбутніх соціальних педагогів. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*, 2012. № 6. С. 10–15.

- Брюханова Н. О., Корольова Н. В. Педагогічне моделювання: стан і тенденції розвитку. *Теорія і практика управління соціальними системами*, 2015. № 3. С. 64–71. URL : http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/18044/1/TIPUSS_2015_3_Briukhanova_Pedahohichne_modeliuvannia.pdf (Дата звернення 02.01.2023).
- Воляннюк Н. Ю., Ложкін Г. В., Винославська О. В., Блохіна І. О., та ін. Соціальна психологія: навч. посібник. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2019. 254 с.
- Заушнікова М. Ю. Психологічні умови формування комунікативної компетентності майбутнього логопеда : автореф. дис. ... канд. псих. Наук : 19.00.07 / МОН України; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2021. 23 с.
- Коваленко О. Теоретичні та методичні засади професійної підготовки майбутніх психологів із соціальної психології старості. *Педагогіка і психологія професійної освіти*, 2019. № 1. С. 38–45. URL : <https://doi.org/https://doi.org/10.32447/22185186.2019.1.04> (Дата звернення 02.01.2023).
- Когут І. В. Критерії сформованості професійно-педагогічної комунікативної компетентності майбутнього вчителя. *Освітологічний дискурс*, 2015. № 4 (12). С. 85–97.
- Корніяка О. М. Професійне спілкування і комунікативна компетентність фахівця-соціонома. *Актуальні проблеми психології*, 2013. Т. V. Вип. 13. С. 119–129.
- Кошонько Г., Лужецька О. Професійна комунікативна компетентність психолога як умова його успішної діяльності: зб. наук. праць Нац. акад. держ. прикордонної служби України. Сер.: *Психологічні наук*, 2018. № 2 (10). С. 102–114. URL : http://elar.khmn.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/6809/3/sbornik_2_10_2018_psih-102-114.pdf (Дата звернення 01.01.2023).
- Ляхтадир О. В. Психологічні особливості розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців з фізичної культури і спорту : дис. ... канд. псих. наук : 19.00.07 / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка. Київ, 2017. 261 с.
- Низовець О. А. Особистісні детермінанти розвитку комунікативної компетентності майбутніх психологів : автореф. дис. ... канд. псих. Наук : 19.00.07 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Київ. 2011. 24 с.
- Пузь І. В., Шевченко О. М. Значення комунікативної компетентності у професійному становленні майбутніх психологів. *Psychological journal*, 2018. № 4 (14). С. 149–164. DOI : <https://doi.org/10.31108/2018vol14iss4pp149-164> (Дата звернення: 01.02.2023).
- Руденко Л., Сірко Р., Стельмах О., Вавринів О. Методичні засади формування комунікативної культури майбутніх психологів : посібник. Львів, 2020. 71 с.
- Стандарт вищої освіти України із галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки, спеціальності 053 «Психологія. Затверджено Наказом МОН України від 24.04.2019. № 565. Київ, 2019. 15 с. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2021/07/28/053-Psykholohiya-bakalavr.28.07-1.pdf> (Дата звернення: 06.03.2023).
- Харківська А. А. Комунікативна толерантність як необхідний складник педагогічної практики майбутніх вихователів ЗДО. *Středoevropský věstník pro vědu a výzkum*, 2020a. 6 с. URL : <https://czvestnic.info/pdf/286901.pdf> (дата звернення: 02.02.2023).
- Харківська А. А. Формування емоційного інтелекту у майбутніх фахівців соціальної сфери. *Науковий журнал Хортицької національної академії. (Серія: Педагогіка. Соціальна робота)* : наук. журн. / [редкол. : В. В. Нечипоренко (голов. ред.) та ін.]. Запоріжжя : Вид-во комунального закладу вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради, 2021. Вип. 2(5). С. 177–187. DOI : <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2021-5-19>
- Черевко В. П. Формування комунікативної компетентності майбутнього менеджера у процесі професійної підготовки : автореф. дис. ... канд. псих. Наук : 19.00.09 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Київ. 2001. 28 с. URL : <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/6502> (Дата звернення: 01.02.2023).

- Kharkivska A. A. The competency-based approach as methodology of professional training of future teachers in the conditions of education informatization. *Problems of engineering and pedagogical education*, 2020b. № 67. C. 27–35.
- Kharkivska A. Education of value orientations of future teachers of primary education. *Danish Scientific Journal*, 2021b. № 44. P. 55–58. URL : http://www.danish-journal.com/wp-content/uploads/2021/02/DSJ_44_2.pdf#page=55 (Дата звернення: 02.02.2023).

References

- Bahrii, V. N. (2012). Criteria and levels of formation of professional skills of future social pedagogues. *Collection of scientific works of the Khmelnytskyi Institute of Social Technologies of the University «Ukraine»*, 6. 10–15 (ukr).
- Briukhanova, N. O. & Korolova, N. V. (2015). Pedagogical modelling: state and development trends. *Theory and Practice of Social Systems Management*. 3. 64–71. http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/18044/1/TIPUSS_2015_3_Briukhanova_Pedahohichne_modeliuvannia.pdf (ukr).
- Cherevko, V. P. (2001). Formation of communicative competence of the future manager in the process of professional training. (Extended abstract of Candidate's thesis) : The National Pedagogical Dragomanov University <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/6502> (ukr).
- Kharkivska, A. (2021). Education of value orientations of future teachers of primary education. *Danish Scientific Journal*. 44. 55–58. http://www.danish-journal.com/wp-content/uploads/2021/02/DSJ_44_2.pdf#page=55 (ukr).
- Kharkivska, A. A. (2020). Communicative tolerance as a necessary component of pedagogical practice of future teachers of preschool education institutions. *Středoevropský věstník pro vědu a výzkum*. 6. <https://czvestnic.info/pdf/286901.pdf> (ukr).
- Kharkivska, A. A. (2020). The competency-based approach as methodology of professional training of future teachers in the conditions of education informatization. *Problems of Engineering and Pedagogical Education*. 67. 27–35 (eng).
- Kharkivska, A. A. (2021). Formation of emotional intelligence in future social sphere professionals. *Scientific Journal of Khortytsia National Academy. (Series: Pedagogy. Social Work)* : scientific journal : Publishing house of the Municipal Institution of Higher Education Khortytsia National Educational and Rehabilitational Academy of Zaporizhzhia Regional Council, Iss. 2(5). C. 177–187. DOI : <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2021-5-19> (ukr).
- Kohut, I. V. (2015). Criteria for the formation of professional and pedagogical communicative competence of future teachers. *Educational Discourse*. 4 (12). 85–97 (ukr).
- Korniaka, O. M. (2013). Professional communication and communicative competence of a sociologist specialist. *Actual Problems of Psychology*. Iss. 13. 119–129 (ukr).
- Koshonko, H. & Luzhetska, O. (2018). Professional communicative competence of a psychologist as a condition for their successful activity. *Academy of State Border Service*. 2 (10). 102–114. http://elar.khmn.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/6809/3/sbornik_2_10_2018_psih-102-114.pdf (ukr).
- Kovalenko, O. (2019). Theoretical and methodological principles of professional training of future psychologists in the social psychology of old age. *Pedagogy and Psychology of Professional Education*. 1. 38–45. <https://doi.org/https://doi.org/10.32447/22185186.2019.1.04> (ukr).
- Lakhtadyr, O. V. (2017). Psychological features of the development of communicative competence of future specialists in physical culture and sports. (Candidate's thesis) : G. S. Kostyuk Institute of Psychology of NAPS of Ukraine (ukr).
- Nyzovets, O. A. (2011). Personal determinants of the development of communicative competence of future psychologists. (Extended abstract of Candidate's thesis): The National Pedagogical Dragomanov University (ukr).
- Puz, I. V. & Shevchenko, O. M. (2018). The value of communicative competence in the professional development of future psychologists. *Psychological Journal*. 4 (14). 149–164. <https://doi.org/10.31108/2018vol14iss4pp149-164> (ukr).

- Rudenko, L., Sirko, R., Stelmakh, O. & Vavryniv, O. (2020). Methodical principles of formation of communicative culture of future psychologists. Manual : Lviv (ukr).
- Standard of higher education of Ukraine in the field of knowledge 05 Social and Behavioral Sciences, specialty 053 «Psychology». Approved and put into effect by the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated April 24, 2019 № 565. <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2021/07/28/053-Psykholohiya-bakalavr.28.07-1.pdf> (ukr).
- Volianiuk, N. Yu., Lozhkin, H. V., Vynoslavskaya, O. V., Blokhina, I. O., Kononets, M. O., Moskalenko, O. V., Bokovets, O. I., Andriitsev, B. V. (2019). Social psychology / National Technical University of Ukraine : «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute» (ukr).
- Zaushnikova, M. Yu. (2021). Psychological conditions for the formation of communicative competence of a future speech therapist (Extended abstract of candidate's thesis) : National Pedagogical Dragomanov University (ukr).

CRITERIA, INDICATORS AND LEVELS OF DEVELOPMENT OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF FUTURE SPECIALISTS IN PSYCHOLOGY

Anhelina Shkurko, graduate student at the Department of Pedagogy, Methodology and Management of Education, assistant at the Department of Practical Psychology, Ukrainian Engineering Pedagogics Academy, Kharkiv, Ukraine, e-mail : anhelinashkurko@gmail.com

In the article, the author thoroughly analyzes the criteria and indicators for determining the level of development of communicative competence developed by domestic scientists. The key characteristics of the criteria that correspond to the evaluation of the professional activity of specialists in the psychological profile are highlighted: cognitive component, perception, empathy, motivation, reflection, the ability to apply one's knowledge, abilities and skills during real communication. The author came to the conclusion that the lack of clear, generally accepted criteria for the formation of communicative competence is connected with the vision of the scientists on the specified problem. In addition, when developing criteria for the development of communicative competence, it is necessary to take into account the specifics of the professional activity of psychologists: personal qualities, professional abilities of introducing communication with the client, humanism and the ability to empathize. The article focuses on determining the level of motivation to develop one's own communicative competence and self-improvement in the process of professional activity, the awareness of future psychology specialists regarding the language, culture of professional communication, as well as the ability to apply various methods, forms and technologies to influence the interlocutor (client). conflict resolution, etc. The criteria for the development of communicative competence of future specialists in psychology have been developed, namely: cognitive-speech, interactive-communicative, activity-perceptive. The author is convinced that it is possible to study the real level of development of the communicative competence of future psychology specialists based on the selected indicators for these criteria. In addition, the specified criteria and indicators make it possible to assess the level of development of communicative competence by evaluating the totality of competences, which were presented in previously published articles on the structure of the development of communicative competence of future specialists in psychology. The development of communicative competence has three levels: high, medium and sufficient. As a conclusion, based on the level of development of this competence, it becomes possible to plan, correct the educational process in higher education for the training of highly qualified specialists. The progressiveness of their professional training with the goal of becoming professionals depends on the quality diagnosis of the level of development of communicative competence of future specialists.

Key words: criterion, indicator, level, communicative competence, future specialist in psychology.

Стаття надійшла до редакції / Received 27.02.2023

Прийнята до друку / Accepted 31.03.2023

Унікальність тексту 86,4 % (Unicheck ID1015484992)

© Шкурко Ангеліна Вадимівна, 2023